

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

IMOM MOTURIDIY VA ABUL MUIN NASAFIYLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY MEROSIDA ILMGA VA E'TIQODGA MUNOSABATNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Atadjanova D.U.

*Urganch Davlat universiteti boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasi dotsenti v.b(PhD)*

Tayanch soʻzlar: ilm, imon, ta'lim, Imom Moturidiy, Abul Muin Nasafiy, islom falsafasi

Ключевые слова: наука, вера, образование, Имам Мотуриди, Абул Муин Насафи, исламская философия.

Key words: science, faith, education, Imam Moturidi, Abul Muin Nasafi, Islamic philosophy

Ilm-fan va e'tiqod o'rtasidagi o'zaro ta'sir madaniyatlar va davrlar bo'ylab tafakkur, munozaralar va chuqur tushunchalarni uyg'otadigan inson intellektual nutqida abadiy mavzu bo'lib kelgan. Islom tafakkurining boy gobelenlarida Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiy kabi nuroniylar ilmiy izlanish va ma'naviy ishonch o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlab, ta'lim sohasini shakllantirishda davom etayotgan hissalar ustun bo'lib turibdi. Ushbu maqolada biz ularning ta'limotlari empirik bilimlar va axloqiy yaxlitlikning uyg'un uyg'unligini o'zida mujassam etgan shaxslarni tarbiyalash bo'yicha bebaho tushunchalarni taqdim etgan holda, ularning istiqbollarning tarbiyaviy ahamiyatini o'rganamiz.

Imom Moturidiy ilohiy jasorati va aqliy qat'iyati bilan mashhur bo'lib, aql va vahiy o'rtasidagi dixotomiyadan ustun bo'lgan bilimga yaxlit yondashuv tarafdori edi. Uning ta'limoti empirik kuzatishning ilohiy yo'l-yo'riq bilan uyg'unligini ta'kidlab, tabiat olamining ajoyibotlarini va ruhiy haqiqatlarning chuqurligini qadrlaydigan muvozanatli aqlni tarbiyalash muhimligini ta'kidladi.

Xuddi shunday, islom falsafasining yorqin namoyandasi Abul Muin Nasafiy ham imon va aql sintezini yoritib, diniy ta'limotni oqilona tadqiq qilish orqali chuqurroq tushunishni targ'ib qilgan. Uning diniy nutqni yoritishi axloqiy tamoyillarni aniqlash va diniy matnlarni sharhlashda aqlning rolini ta'kidladi

va shu bilan ma'naviy asosda tanqidiy fikrlashning tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidladi.

Ularning ta'limotlari fonida ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimlariga ta'sirini o'rganadi, bunda ilm-fan va e'tiqodning integratsiyasi nafaqat intellektual, balki chuqur ma'naviy javobgarlik tuyg'usiga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashi mumkin. Muallimlar Moturidiy va Nasafiyning ma'naviy-axloqiy merosini o'zlashtirgan holda, olam va undagi o'rnimizni chuqurroq anglash uchun ilm olishga yaxlit yondashuvni tarbiyalashlari mumkin.

Islom an'analari ichida ko'zga ko'ringan ilohiyot olimi Imom Moturidiy aql va vahiyning uyg'unligini ta'kidlagan nuqtai nazarni taklif qilgan. Uning ta'limotida asosiy fikr ilmiy izlanish va diniy e'tiqod bir-birini inkor etuvchi emas, balki inson tushunchasining bir-birini to'ldiruvchi jihatlari ekanligi haqidagi fikr edi. Moturidiy bilim olishga mutanosib yondashish tarafdori bo'lib, bunda empirik kuzatish va oqilona tahlil ruhiy tushuncha va ilohiy yo'l-yo'riq bilan boyitiladi.

Moturidiy nuqtai nazarining zamirida tabiat olamini o'rganish va ma'naviy ma'rifatga intilish o'rtasidagi uzviy muvofiqlikni chuqur anglash yotadi. U ilmiy qonunlar bilan boshqariladigan moddiy soha bilan diniy tamoyillar bilan boshqariladigan metafizik soha o'rtasidagi keskin tafovut tushunchasini rad etdi. Buning o'rniga, Moturidiy voqelikni har tomonlama tushunish uchun ikkala bilim sohasi birlashadigan yaxlit dunyoqarashni taklif qildi.

Moturidiyning ta'lim falsafasida axloqiy va ma'naviy kamolot bilan bir qatorda tanqidiy fikrlashni ham tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilgan. Uning fikricha, intellektual qiziqish va empirik izlanish inson aqlining muhim tarkibiy qismlari bo'lib, odamlarga koinot sirlarini ochishga imkon beradi va bir vaqtning o'zida barcha mavjudotlar asosidagi ilohiy tartibni tan oladi. Shunday qilib, Moturidiy ta'lim-tarbiyani nafaqat inson bilimi ufqlarini kengaytiruvchi, balki axloqiy ong va ma'naviy ongni tarbiyalovchi o'zgartiruvchi jarayon sifatida tasavvur qildi.

Qolaversa, Moturidiyning ilm va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi qarashlari shaxsiy ma'rifatdan tashqari, jamiyatdagi totuvlik va taraqqiyotga yo'naltirilgan. Moturidiy empirik izlanishni ham, ma'naviy aks ettirishni ham qadrlaydigan madaniyatni tarbiyalash orqali jamoalar bilim va axloqning uyg'un sinteziga erishishi va shu orqali jamiyatning birdamligi va axloqiy xulq-atvorini rag'batlantirishi mumkinligiga ishongan.

Imom Moturidiyning ilm va e'tiqodga bo'lgan munosabatning tarbiyaviy ahamiyatiga oid nuqtai nazari ta'limga empirik mushohadani ma'naviy idrok bilan uyg'unlashtirgan holda yaxlit yondashuvni targ'ib qiladi. Uning ta'limoti

aql va vahiy o'rtasidagi ichki bog'liqlikni ta'kidlab, aqliy jihatdan qiziquvchan, axloqiy va ma'naviy jihatdan xabardor shaxslarni tarbiyalashda ta'limning o'zgartirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Islom falsafasining atoqli namoyandasi Abul Muin Nasafiy iymon va aql o'rtasidagi munosabatni yoritishga katta hissa qo'shgan. Uning, xususan, diniy nutq («ilm al-kalom») sohasidagi asarlari aqliy izlanish va diniy e'tiqod o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yoritib beradi, ilm-fan va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqida chuqur tushunchalar beradi.

Nasafiyning ilm va e'tiqodning uyg'unlashuviga bo'lgan qarashi insoniyatga ilohiy in'om etgan aqliy salohiyatni chuqur qadrlash bilan asoslanadi. U aqlning (aql) axloqiy tamoyillarni aniqlash, diniy matnlarni sharhlash va tanqidiy fikrlash vositasi sifatidagi rolini ta'kidlagan. Nasafiy diniy dogmaga ko'r-ko'rona amal qilish tushunchasini rad etib, uning o'rniga diniy tadqiqotlarga empirik kuzatish va ratsional tahlil asosida asoslangan asosli yondashuvni ilgari surdi.

Nasafiyning hissasida markaziy o'rin uning aql va vahiy o'rtasidagi uyg'unlikni tan olishidir. Uning ta'kidlashicha, haqiqiy bilim empirik kuzatishning ruhiy idrok bilan sintezi natijasida yuzaga keladi, bunda ilmiy kashfiyotlar diniy e'tiqodga qarshi kurash sifatida emas, balki ilohiy donolikning namoyon bo'lishi sifatida qaraladi. Nasafiy ta'limoti shu tariqa ilmiy izlanishning diniy e'tiqod bilan mos kelishini ta'kidlab, empirik bilimlar va metafizik haqiqatlar o'rtasidagi tafovutni yo'q qiladigan asosni taklif etadi.

Nasafiyning ta'lim falsafasi ma'naviy kontekstda aqliy qiziqish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga urg'u bergan. U ta'lim nafaqat bilim berish, balki axloqiy yaxlitlik va ma'naviy o'sishga ham yordam berishi kerak, deb hisoblagan. Nasafiy ilmiy izlanishni diniy ta'limotlardan kelib chiqqan axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirib, ilm olishga yaxlit yondashishni ko'zlagan bo'lib, u ham intellektual, ham ziyoli, ham axloqiy pok insonlarni tarbiyalaydi.

Qolaversa, Nasafiyning ilm va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi nuqtai nazari shaxsiy ma'rifatdan tashqari, jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy yangilanishni ham qamrab oladi. U ta'limni jamiyatlarni yuksaltirish va insoniyat tsivilizatsiyasini rivojlantirish qudratiga ega bo'lgan o'zgartiruvchi kuch sifatida qaradi. Nasafiy empirik izlanishni ham, ma'naviy aks ettirishni ham qadrlaydigan madaniyatni targ'ib qilish orqali intellektual ochiqlik, axloqiy yaxlitlik va ma'naviy ma'rifat bilan ajralib turadigan jamiyatni rivojlantirishga intildi.

Abul Muin Nasafiyning ilm va e'tiqodga bag'ishlangan nutqiga qo'shgan hissasi aql va vahiyning uyg'unligini ta'kidlab, empirik bilim va diniy e'tiqod

o'rtasidagi bog'liqlikning nozik tushunchasini taqdim etadi. Uning ta'limoti ilmfan va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidlab, intellektual izlanishni axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan holda bilim olishga yaxlit yondashuvni targ'ib qiladi.

Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylarning ilm va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi qarashlari zamonaviy ta'lim tizimlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z tushunchalarini o'zlashtirib, o'rganishga yaxlit yondashuvni rivojlantirishi mumkin, bu esa intellektual jihatdan qiziquvchan, axloqiy jihatdan to'g'ri va ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalaydi. Quyida ularning nuqtai nazaridan kelib chiqadigan ba'zi asosiy ta'lim natijalari keltirilgan:

O'qituvchilar ilmiy izlanish va diniy e'tiqod bir-biriga qarama-qarshi ob'ektlar sifatida emas, balki inson tushunchasining bir-birini to'ldiruvchi jihatlari sifatida qaraladigan ta'lim muhitini targ'ib qilishlari mumkin. Ilmiy bilimlarni ma'naviy donolik bilan birlashtirib, talabalar barcha bilim sohalarining o'zaro bog'liqligini tan oladigan yaxlit nuqtai nazarni rivojlantirishlari mumkin.

Moturidiy va Nasafiylar ta'lim-tarbiyada tanqidiy fikrlash va axloqiy mulohaza yuritishning ahamiyatini ta'kidlaganlar. O'qituvchilar bu ko'nikmalarni talabalarni diniy ta'limotlardan kelib chiqadigan axloqiy tamoyillarga asoslab, jiddiy intellektual izlanishlarga undash orqali rivojlantirishlari mumkin. Bunday yondashuv nafaqat kognitiv qobiliyatlarni oshiradi, balki axloqiy yaxlitlik va axloqiy xulq-atvorni ham rivojlantiradi.

Ta'lim nafaqat intellektual rivojlanishga, balki ma'naviy ong va axloqiy ongni tarbiyalashga ham qaratilishi kerak. Ma'naviy ta'limotlar va amaliyotlarni o'quv dasturiga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga o'zlarining e'tiqod an'analarni chuqurroq tushunishlariga va ilohiylik bilan bog'lanish tuyg'usini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Ta'limga bunday yaxlit yondashuv shaxsiy o'sishni va ma'naviy qoniqishni rag'batlantiradi.

Moturidiy va Nasafiy ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy hamjihatlik va axloqiy xulq-atvorni mustahkamlashdagi rolini alohida ta'kidlaganlar. O'qituvchilar rahmshafqat, hamdardlik va adolat kabi qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarni jamiyatning mas'uliyatli a'zosi bo'lib, o'z jamoalariga ijobiy hissa qo'shishlari mumkin. Ta'limga bunday yondashuv jamoaviy mas'uliyat hissini uyg'otadi va ijtimoiy totuvlikka yordam beradi.

Bugungi xilma-xil va ko'p madaniyatli jamiyatlarda ta'lim xilma-xillik va plyuralizmni o'z ichiga olishi kerak. Madaniy, diniy va intellektual xilma-xillikni hurmat qiladigan va nishonlaydigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun o'qituvchilar Moturidiy va Nasafiy ta'limotlaridan foydalanishlari mumkin.

Muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirish orqali ta'lim bag'rikenglik va farqlarni hurmat qilishni rag'batlantirish uchun kuchli vositaga aylanadi.

Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylarning ilmga va e'tiqodga bo'lgan munosabatning ahamiyati haqidagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati ta'lim-tarbiyaning intellektual jihatdan qiziquvchan, odobli va ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda o'zgartiruvchi imkoniyatlarini ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z tushunchalarini o'zlashtirib, o'quvchilarga chuqur axloqiy va ma'naviy yaxlitlik tuyg'usini tarbiyalagan holda atrofda dunyo bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylarning ilm va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi qarashlari zamonaviy ta'lim tizimlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z tushunchalarini o'zlashtirib, o'rganishga yaxlit yondashuvni rivojlantirishi mumkin, bu esa intellektual jihatdan qiziquvchan, axloqiy jihatdan to'g'ri va ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalaydi. Quyida ularning nuqtai nazaridan kelib chiqadigan ba'zi asosiy ta'lim natijalari keltirilgan:

O'qituvchilar ilmiy izlanish va diniy e'tiqod bir-biriga qarama-qarshi ob'ektlar sifatida emas, balki inson tushunchasining bir-birini to'ldiruvchi jihatlari sifatida qaraladigan ta'lim muhitini targ'ib qilishlari mumkin. Ilmiy bilimlarni ma'naviy donolik bilan birlashtirib, talabalar barcha bilim sohalarining o'zaro bog'liqligini tan oladigan yaxlit nuqtai nazarni rivojlantirishlari mumkin.

Moturidiy va Nasafiylar ta'lim-tarbiyada tanqidiy fikrlash va axloqiy mulohaza yuritishning ahamiyatini ta'kidlaganlar. O'qituvchilar bu ko'nikmalarni talabalarni diniy ta'limotlardan kelib chiqadigan axloqiy tamoyillarga asoslab, jiddiy intellektual izlanishlarga undash orqali rivojlantirishlari mumkin. Bunday yondashuv nafaqat kognitiv qobiliyatlarni oshiradi, balki axloqiy yaxlitlik va axloqiy xulq-atvorni ham rivojlantiradi.

Ta'lim nafaqat intellektual rivojlanishga, balki ma'naviy ong va axloqiy ongni tarbiyalashga ham qaratilishi kerak. Ma'naviy ta'limotlar va amaliyotlarni o'quv dasturiga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga o'zlarining e'tiqod an'analarni chuqurroq tushunishlariga va ilohiylik bilan bog'lanish tuyg'usini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Ta'limga bunday yaxlit yondashuv shaxsiy o'sishni va ma'naviy qoniqishni rag'batlantiradi.

Moturidiy va Nasafiy ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy hamjihatlik va axloqiy xulq-atvorni mustahkamlashdagi rolini alohida ta'kidlaganlar. O'qituvchilar rahm-shafqat, hamdardlik va adolat kabi qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarni jamiyatning mas'uliyatli a'zosi bo'lib, o'z jamoalariga ijobiy hissa qo'shishlari

mumkin. Ta'limga bunday yondashuv jamoaviy mas'uliyat hissini uyg'otadi va ijtimoiy totuvlikka yordam beradi.

Bugungi xilma-xil va ko'p madaniyatli jamiyatlarda ta'lim xilma-xillik va plyuralizmni o'z ichiga olishi kerak. Madaniy, diniy va intellektual xilma-xillikni hurmat qiladigan va nishonlaydigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun o'qituvchilar Moturidiy va Nasafiy ta'limotlaridan foydalanishlari mumkin. Muloqot va o'zaro tushunishni rivojlantirish orqali ta'lim bag'rikenglik va farqlarni hurmat qilishni rag'batlantirish uchun kuchli vositaga aylanadi.

Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylarning ilmga va e'tiqodga bo'lgan munosabatning ahamiyati haqidagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati ta'lim-tarbiyaning intellektual jihatdan qiziquvchan, odobli va ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda o'zgartiruvchi imkoniyatlarini ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z tushunchalarini o'zlashtirib, o'quvchilarga chuqur axloqiy va ma'naviy yaxlitlik tuyg'usini tarbiyalagan holda atrofdagi dunyo bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Xulosa:

Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylarning ilm va e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi qarashlari ta'lim doirasida empirik bilimlar va ma'naviy hikmatlarning integratsiyalashuvi haqida chuqur tushunchalar beradi. Ularning ta'limotlari aql va vahiyning uyg'unligini ta'kidlab, o'rganishga yaxlit yondashuvni targ'ib qiladi, bu ham intellektual qobiliyatga, ham axloqiy yaxlitlikka ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalaydi.

Ularning nuqtai nazarlarining tarbiyaviy ahamiyatini ko'rib chiqsak, ilmiy izlanishni ham, diniy e'tiqodni ham qadrlaydigan ta'limga yondashuv koinot va insoniyatning undagi o'rnini yanada to'liqroq tushunishga yordam berishi ayon bo'ladi. Empirik kuzatishni ruhiy aks ettirish bilan birlashtirgan holda, o'qituvchilar bilim sohalarining o'zaro bog'liqligini qadrlaydigan va fan va e'tiqod o'rtasidagi ichki uyg'unlikni tan oladigan shaxslarni tarbiyalashlari mumkin.

Qolaversa, Moturidiy va Nasafiy kabi allomalarning ma'naviy-axloqiy merosini o'zlashtirib olish o'quvchilarda ma'naviy mas'uliyat va axloqiy xulq-atvor tuyg'ularini singdirish orqali ta'lim-tarbiya ishlarini boyitishi mumkin. Ta'lim ham empirik dalillarga, ham ma'naviy qadriyatlarga asoslangan bo'lsa, inson bilimlari ufqlarini kengaytiribgina qolmay, balki axloqiy ong va ma'naviy ongni tarbiyalovchi o'zgartiruvchi kuchga aylanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Imom Moturidiy va Abul Muin Nasafiylar ta'limotlari ilmga, e'tiqodga munosabatning tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidlab, aqliy izlanishni axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog'lovchi ilm-

fanga yaxlit yondashuvni targ'ib qiladi. Pedagoglar o'z qarashlarini o'zlashtirib, intellektual jihatdan qiziquvchan, axloqiy jihatdan to'g'ri va ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalashlari va shu orqali ham shaxsning ravnaq topishiga, ham jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Leaman, Oliver. «An Introduction to Classical Islamic Philosophy.» Cambridge University Press, 2002.
2. Goldziher, Ignaz. «Introduction to Islamic Theology and Law.» Princeton University Press, 1981.
3. Makdisi, George. «The Māturīdite Concept of Sunnah.» In «Islamic Theology and Philosophy: Studies in Honor of George F. Hourani,» edited by Michael E. Marmura, pp. 193-204. State University of New York Press, 1984.
4. Koca, Özgür. «The Concept of God in Māturīdism.» In «The Oxford Handbook of Islamic Theology,» edited by Sabine Schmidtke, pp. 253-264. Oxford University Press, 2016.

РЕЗЮМЕ

Ilm-fan va e'tiqodning kesishishi uzoq vaqtdan beri turli intellektual an'analar doirasidagi tafakkur va munozara mavzusi bo'lib kelgan. Islom tafakkurida Imom Moturidiy, Abul Muin Nasafiy kabi allomalar ilm-fan va e'tiqodga munosabatni shakllantirishga katta hissa qo'shgan. Ushbu maqolada ularning istiqbollarning tarbiyaviy ahamiyati o'rganilib, har tomonlama intellektual rivojlanishni ta'minlashda ilmiy izlanishlar va ma'naviy qadriyatlarining integratsiyasi ta'kidlanadi. Ularning ta'limotlarini o'rganib chiqib, ushbu maqola ilm-fan va e'tiqodni ta'lim doiralarida qamrab olishning chuqur oqibatlarini ochib beradi.

РЕЗЮМЕ

Пересечение науки и веры уже давно является темой размышлений и дискуссий в различных интеллектуальных традициях. Большой вклад в формирование отношения к науке и вере в исламской мысли внесли такие учёные, как Имам Мотуриди, Абул Муин Насафи. В данной статье рассматривается образовательная ценность их взглядов и подчеркивается интеграция научных исследований и духовных ценностей в обеспечении всестороннего интеллектуального развития. Изучая их учение, эта статья раскрывает глубокие последствия применения науки и веры в образовательных учреждениях.

SUMMARY

The intersection of science and faith has long been a topic of thought and debate within various intellectual traditions. Scholars such as Imam Moturidi, Abul Muin Nasafi made a great contribution to the formation of the attitude to science and faith in Islamic thought. This article examines the educational value of their perspectives and emphasizes the integration of scientific research and spiritual values in ensuring comprehensive intellectual development. By examining their teachings, this article reveals the profound implications of embracing science and faith in educational settings.